

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ МОДУСИ МОТИВУ САМОТНОСТІ ЯК УТІПЕННЯ АВТОРСЬКОЇ «ФІЛОСОФІЇ ЖИТТЯ» У ДРАМІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА «ЗАКОН»

Світлана НЕГОДЯЄВА (Луганськ)

Стаття присвячена аналізу екзистенційних складових мотиву самотності в драмі «Закон» В.Винниченка. Цей аналіз репрезентований категоріями абсурду, свободи, вибору, відповідальності, відчуження, страху, зневіри, розчарованості, як провідного чинника авторської «філософії життя».

Ключові слова: "філософія життя", конкордизм, мотив самотності, проблема буття особистості, екзистенційні модули мотиву самотності.

The article is dedicated to the analysis of the existence components of loneliness motif in drama «The Law» by V. Vynnychenko. The analysis is represented by absurdity and freedom, choice and responsibility, alienation and fear, dissuasion and disappointment categories as the main factors of the author's «philosophy of life».

Key words: "philosophy of life", konkordyzm, motive alone, the problem of being individual, existential modes of loneliness motif.

Урбаністична рання драма В.Винниченка на межі XIX – XX століть ясно свідчить про існування в ній різних художньо-філософських напрямків, синхронний розвиток традиційної, модерної та авангардної спрямованості (за тематикою, проблематикою, засобами образотворення), що надало його творчій особистості мистецьку повноту й свободу. П'єси викликали неоднозначні критичні суперечки в літературознавчій думці його сучасників. Про нього писали К.Арабажин, О.Білецький, М.Вороний, О.Грушевський, М.Данько, М.Євшан, С.Єфремов, М.Зеров, І.Кончіц, Г.Костельник, І.Личко, М.Могиланський, А.Ніковський, С.Петлюра, А.Річицький, І.Свенціцький, М.Сріблянський, Ю.Тищенко, Леся Українка, І.Франко, Г.Хоткевич, П.Христюк та ін.

Ракурс зазначеної в студії проблеми теж не новий – цей науковий доробок репрезентують праці сучасників Г.Баран, О.Брайка, О.Гожики, В.Гуменюка, Т.Гундорової, Н.Гусак, Л.Дем'янівської, І.Дзеверіна, М.Жулинського, С.Михиди, Н.Михальчук, Н.Михайловської, Л.Мороз, В.Панченка, В.Хархун та ін. Хоча вперше на наявність екзистенційних мотивів у творчій спадщині В.Винниченка звернули увагу дослідники з діаспори ще в 70-ті роки минулого століття: С.Наумович вбачала ідеї творів автора в працях Ж.-П. Сартра, М.Тарнавська – у поглядах А.Камю, Л.Онишкевич – у представників німецької школи філософії існування.

За життя письменник написав більше двох десятків п'єс, але сучасний стан філософсько-літературознавчого дискурсу залишає поза увагою осмислення п'єси на чотири дії «Закон», де вперше в європейській драматургії митцем була порушена проблема сурогатного материнства як одного ІЗ ШЛЯХІВ пошуку підвалин гармонійного родинного життя. Наукова новизна дослідження зумовлена вибором аспекту теми, яка ще не висвітлювалася у вітчизняному літературознавстві й дала змогу сформулювати мету розвідки: виявлення екзистенційних складових мотиву

самотності як утілення авторської «філософії життя» в драмі «Закон» В.Винниченка. Тло дослідження настільки багатогранне, бо цей лейтмотив не тільки домінує в доробку письменника як будівельна й водночас руйнівна сила в концепції «експеримент щастя», а й у процесі інтерпретації проблематики твору порушує питання діалектики слова та образу, взаємовідображення автології як структурної одиниці в показі предметного світу та мікрообразу самоти. Разом з тим, запропоноване нами дослідження є частковою спробою дослідити індивідуально-авторську поетику В.Винниченка-драматурга.

Знижена увага критиків до обраного твору пов'язана з тим, що в українській науковій думці не існує єдиного підходу до вивчення цієї визначної постаті ХХ століття, хоча вся творча спадщина В.Винниченка спрямована на філософські пошуки – осмислення проблеми людини, її місця у світі, сенс людського буття. Захопившись свого часу східною філософією, зокрема буддизмом, що мав безпосередній вплив на формування його світоглядних позицій, В.Винниченко виробив власну оригінальну «філософію щастя» – «Конкордизм». Соціально-філософський трактат, ідеї якого автор репрезентував на сторінках своїх художніх творів, пояснював, як подолати перешкоди на шляху до одвічної мрії людей – гармонійного щастя, особистого й суспільного. Винниченків конкордизм цементувався на «філософії життя», філософському напрямку, який «розглядав усе наявне як форму вияву життя, певної першопочаткової реальності, яка не тотожна ні духові, ні матерії, і може бути осягнута лише інтуїтивно» [3, с. 350]. Для «філософії життя» характерними є туга за сильною особистістю, увага до біологічних аспектів життя людини, жага «повернення до природи». Є. Лащик стверджує: «Єдине, що маємо право констатувати з абсолютною певністю, це ж що не зважаючи на всякі наші теоретичні розходження, ми всі (хочемо того, чи не хочемо) мусимо підлягати законові прагнення щастя» [7, с. 141].

Розгорнутий у драмі конфлікт мав делікатну інтимну автобіографічну основу: подружжя Винниченків, Володимир та Розалія, жили добре, але не мали дітей. На початку 1908 року, перебуваючи в еміграції, В.Винниченко познайомився з Люсею Гольдмерштейн, яка була старшою за письменника на два роки, мала шестирічного сина, чоловіка. Ким була ця жінка для В.Винниченка, – сказати важко, проте їхній кількарічний епістолярій свідчить, що вони мали спільного сина, якому судилося прожити близько трьох місяців. Смерть нащадка Володимир Кирилович тяжко переживав. Ось так він згадував про це в листі до Євгена Чикаленка (21 лютого 1909 р.): «Останніми часами я мав багато важких переживань, які знов довели мою нервову систему до поганого стану. А оце недавно в мене помер син (трьох місяців) при тяжких обставинах. Це вкрай зопсувало мої нерви, і те, що я придбав у Парижі, пішло геть. Почуваю себе дуже погано...» [2, с. 104].

В основу твору покладена свідомо усамітненість подружжя професора психології і філософії Панаса Михайловича та Інни Василівни Мусташенків, спровокована колишньою їхньою помилкою, пов'язаною з бажанням пожити в молодому віці для себе, створивши власну філософію сімейного щастя. Невдала операція призвела родину до бездітності, яка й стала справжньою причиною невлаштованості родинного життя, причиною руйнації шлюбу. Панас Михайлович – заради великої любові до науки виборив свій шлях, досяг авторитету й матеріального статку, а молода дружина змушена була присвятити себе розвагам, ресторанам, кабаре, театру. Керуючись своїм відомим принципом «чесності з собою», як і знаменитим висловом Шопенгауера «філософові, як і поетові, мораль не повинна закривати правди», письменник піднімає завіс, проникає у найпотаємніші кутки психології й проводить експерименти на людській душі.

Людина – істота недосконала, поняття зла висловлює негативне ставлення її до своєї недосконалості, а поняття добра – перспективу його досягнення. Обидва партнери формували стиль свого самовиявлення добра і зла в кризовому стані світобачення, зумовленому втратою світоглядних і ціннісних орієнтирів. Ось так про це каже Марія Андріївна, тітка Інни: «Казала вам: послухайтеся старої людини, не чіпайте; немає дітей – не ваша сила, а Божа воля, не боріться з Богом. Ні, – наука. Наука все може. А вийшло що? Зробили операцію, та вже й на віки дітей не буде. Та от тепер вона по театрах та ресторанах бігає, а ви з чужими дітьми по садках у пісочку граєтесь. От вам і наука ваша, поцілуйтеся тепер із нею. А Інні, думаєте, не болить, що ви ото з чужими дітьми граєтесь? Що ви безплідною її зробили?» [1, с. 222].

Життєвий шлях героїв – це різні напрямки одного й того ж вектора путі до самовдосконалення. «...Немов ціле життя стоїть перед письменником як один суцільний контраст, з якого даремно люди шукають виходу і блудять, нічого певного не знаходячи, плутаючись у нерозгаданих суперечностях» [4, с. 292].

Це відчуття подвійності природних речей, їхньої суперечливості визначено подвійністю самих героїв: Інна – бажає мати дитину від чоловіка, пропонує йому зраду із секретаркою Людою, але у своїй моделі щастя не розраховувала на власні жіночі ревнощі, материнські почуття сурогатної матері та батьківські почуття чоловіка; Панас – заради коханої і бажаної дружини пішов на подружню зраду, спровокувавши відразу дружини, появу статевого потягу до молодої жінки, зародження батьківських почуттів та обов'язків, які призвели до остаточної руйнації щастя їхньої сумісної родинної моделі, так званого, «власного закону». Належачи до світу речей, людина сама певною мірою є річчю. Як бачимо, екзистенційне мовомислення – це словесна матеріалізація «онтологічного співчуття» до людини, яка відчуває ворожість світу до себе. Словообразний мотив самотності цього художнього світовідчуття міститься у «незначності»,

«незахищеності», «покинутості» головних персонажів родинної драми, з одного боку, й «протистояння світу якомога частіше», з другого: «... В мене тепер часто таке почування, що ми з тобою ізольовані від усіх людей, такі якісь самотні, бідні, покинуті. А як тільки в'являю собі, що маємо дитину, – стає зразу так, неначе ми тісно-тісно зв'язані з усіма людьми, з усім світом...» [1, с. 233].

Акцентування основної уваги на людині, зокрема людині початку ХХ століття, яка відчула певну абсурдність у світі, й тому була незадоволена, відчужена, перебувала у відчаї, дало змогу драматургові зосередитись на етапах формування екзистенційної моделі мотиву самотності. В.Винниченко в драмі культивує людські відчуття, що виступають основним каталізатором людської дієвості: саме відчуття неспокою, відчаю і незадоволення, зради, абсурдності буття приводять до самоаналізу, який може завершитися висновком про потребу самореалізації. На думку багатьох науковців, для повного осягнення справжнього сенсу свого існування «людина повинна пройти такі життєві етапи: етап відчуття своєї вкинутості в цей світ і своєї покинутості в ньому, етап «межової ситуації» – усвідомлення конфлікту зі світом та свого невдоволення, що й приводить до самоаналізу, пізнання та вибору власних життєвих вартостей, і етап вільного та свідомого вибору дотримуватися цих вартостей у своєму житті» [5, с. 324]. В інтерпретації В.Винниченка останній етап екзистенції в «Законі» не отримав яскравого еталонного розвитку, набувши буддистської розв'язки: герої вимушені змиритися з фактом краху їхньої «філософії щастя» і, заглибившись тільки у власні переживання, сподіваємось, почнуть будувати життя на основі ключової тези буддизму – «автономії особистості». Провідна проблема східної філософії – проблема буття особистості. В основі її лежить проповідь Будди про «чотири благородні істини»: існує страждання (страждання правлять світом), причина страждання (причиною є саме життя з його пристрастями й бажаннями) та шлях, що веде до звільнення від страждань (за допомогою шляху пізнання істини можна звільнитися від страждань і досягти нірвани).

Секретарка Люда, народивши дитину, не змогла змиритися з відмовою від реалізації своїх материнських почуттів та першого чистого кохання до пана професора, готова спокутувати свій гріх, вирішує самостійно виховувати первістка. Інна Василівна, розуміючи причини руйнації шлюбу, залишає огидного їй чоловіка, тікає разом із тіткою та другом професора Кругликом шукати себе в іншому світі, полишивши прощальну записку на столі. Панас Михайлович, втративши справжнє кохання життя, залишається самотнім наодинці зі своїми тільки що народженими батьківськими почуттями. Отже, перемога біологічного аспекту над ірраціональною побудовою буття – це щовічний «закон життя», яким вирішило знехтувати свого часу подружжя, про свідчить палка промова панни Інни: «... Ах, прогрес, людськість, цивілізація, краса й так далі? (Схоплюється). Ти! Дай

мені дитину, і я віддам за це всю красу, весь комфорт, усю вашу цивілізацію. Чуєш? Я піду в наймички, я буду мити підлоги, я буду жити в норі, лісі. Я хочу почувати біля серця й лизати, –чуєш, лизати! – мою дитину без ніяких ваших філософій і цивілізацій. Чуєш, ти?.. Ну, скажи, ну, давай сюди твою філософію, науку, мораль – нехай кажуть, що робити. Хай дадуть мені «закон», як каже Тама. Закон дай мені!» [1, с. 231].

В. Винниченко психологічно точно змальовує відчуття героїв «на межі чесності з собою», але разом з тим його цікавить, як руйнація віри та надії у власні переконання змінює, деформує людську свідомість, і обставини, за яких відбувається дія, стають моментом істини. «Шукати такої абсолютної речі, як щастя, треба в чомусь постійному, надійному. А таким є закон погодженого взаємовідношення елементів буття... Багатство, сила, здоров'я, кохання окремо, коли вони не погоджені з собою, щастя не дають. Тільки дійова рівновага цих цінностей та погодженість їх між собою та з силами назовні нас дає той стан, який ми можемо з цілковитим правом назвати щастям» [7, с. 143]. Такий закон життя відшукували герої п'єси.

Змальований у творі художником традиційний комплекс екзистенційних модусів мотиву самотності – абсурд, свобода, вибір, відповідальність, відчуження, страх, складність міжлюдських стосунків та ставлення людини до світу, зневіра, розчарованість – як феномени людського буття постають у п'єсі письменника як категорії авторської свідомості, як зміст власної «філософії життя». В.Винниченко показує, як у пошуку життєвого шляху людина стає самотньою, роздвоєною і дезорієнтованою. Основна мета в житті людини – вибрати та відповідати за результати власного вибору, тільки тоді можна досягнути справжнє існування. Ж.П. Сартр твердив, що «життя починається на другому березі відчаю». Герої драми готові йти ніцшеанівським шляхом надлюдини, хоча й надломлені життєвими колізіями. «Внутрішнє психічне існування людини є постійний, ніколи неустанный процес приведення себе до задоволення собою, – вважає Винниченко. – Задоволення собою є необхідна умова можливості існування людини» [6, с. 90]. Саме це задоволення собою в інтерпретації В.Винниченка опозиціонує самотності. Авторська позиція цього лейтмотиву має хронотопний характер, який живе та житиме поза межами часу, й існуватиме, поки реципієнт здатний буде знайти в тексті коди світоглядних елементів, пов'язаних з установкою на глибше його розуміння.

Сподіваємось, що це дослідження стане в пригоді для подальшої розробки літературознавчих дискурсів з приводу доробку В.Винниченка не тільки в зазначеному в розвідці аспекті, але й дасть змогу краще розглянути еволюцію формування творчого методу драматурга.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Винниченко В. Закон / Винниченко В. Вибрані п'єси: У 2 т. – Т.2. – К.: Мистецтво, 2008. – С. 219–280.
2. Винниченко В. Щоденник // Київ. – 1990. – № 11. – С. 85–106.

3. Гайденок П. Філософія життя // Філософська енциклопедія. – М.: Советская енциклопедія, 1970. – Т.5. – С. 349–351.
4. Єфремов С. Історія українського письменства [1919-1924]. – Вид. 4-е. – Т.2. – Фотопередрук. – Мюнхен, 1989.
5. Екзистенціалістська модель в теорії літератури // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світу, літ.-крит. думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис. 2002. – С.324–326.
6. Жулинський М. Щоденник Володимира Винниченка // Київ. – 1990. – №9-11. – С. 88–90.
7. Лащик Є. Винниченкова філософія щастя // Філософська думка. – 1998. – №1. – С. 136–155.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Негодяєва Світлана Анатоліївна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української літератури та методики її викладання Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: проблеми сучасного літературного процесу.

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО ПРО РОСІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ ТА КУЛЬТУРНИЙ КОЛОНІАЛІЗМ (ПОЧАТОК ХХ ст. – 1921 р.)

Віталій ОГІЄНКО (Київ)

У світовій гуманітарній науці широкої популярності набули постколоніальні студії. Інструментарій постколоніальних студій застосовується не тільки щодо суспільств "після колоніалізму", а й періоду зародження та розвитку такої системи відносин "метрополія – колонія", що отримала назву колоніалізму.

Історики розходяться в думках щодо того, чи прийнятно та продуктивно застосовувати колоніальну парадигму стосовно України в складі Російської імперії, і чи розвиток України був прискорений завдяки контактам із Росією, чи навпаки, затриманий внаслідок політичної залежності від неї. Тут не місце долучатися в дискусії з цього спірного питання, яке знайшло розкриття на сторінках книжок А. Міллера, С. Скульчика, О.Мотилія, Р. Шпорлюка, Є. Томпсон [9; 8; 10; 12; 11].

Водночас, говорячи про початок ХХ століття – період активного творення української національної ідентичності – важко не погодитися із тим, що в цей час в Україні існував певний антиколоніальний дискурс, створений та підтримуваний діями українського національного руху. Вважається, що він був слабким і маргінальним. Проте, для того щоб це докладніше з'ясувати, необхідно простежити, як антиколоніальна тематика була подана в українському національному русі, що українська інтелігенція мала на увазі під терміном "колоніалізм".

Початок вирішенню цих питань поклав у своїй статті канадський історик С. Величенко, зосередившись на окреслених вище аспектах